

**Niet alleen vernieuwing
en niet alleen verzet**

Jan van Oudheusden

"GOED NIEUWS VOOR JE, PA!
DE BUURMAN IS GEEN P.S.P. ER!"

Gesprek met Herman de Liagre Böhl

De jaren vijftig waren helemaal niet saai. En de magische jaren zestig worden alom overschat. De jaren zeventig en tachtig neigen naar consensus. Een gesprek over de kraamkamer van de vernieuwing en andere boeiende theses.

2

Dr. Herman de Liagre Böhl was het intellectuele brein achter de stofomschrijving van het eindexamenonderwerp 'Nederlanders en hun gezagsdragers 1950-1990: verzuiling, polarisatie en herwonnen consensus'.

Hij werkt bij politicologie in Amsterdam, maar is volbloed historicus. De Liagre Böhl heeft zijn sporen als geschiedschrijver verdiend met onder meer een biografie van Herman Gorter, het boek *Nederland industrialiseert!* en een bijdrage aan de bundel *Land van kleine gebaren*, over Nederland van 1945 tot 1990. Eerder werkte hij als geschiedenisdocent op D'Witte Leli.

Op de nascholingsdagen te Leiden en te Rotterdam kreeg hij de gelegenheid de keuzes en accenten van de stofomschrijvingscommissie toe te lichten.

Herman de Liagre Böhl ontvangt me in zijn kamertje op de afdeling politicologie van de Faculteit Maatschappij- en Gedragswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam, gevestigd naast de Oude Manhuispoort aan het einde van de Oudezijds Achterburgwal.

In zijn inleiding op de nascholingsdagen heeft hij uiteengezet hoe wij de stofomschrijving (de tekst vindt u in *Kleio-4* van dit jaar) moeten begrijpen.

Het historiografische debat over de impact van de jaren vijftig werd gekenmerkt door drie opties.

Ten eerste de jaren vijftig als tijd van gezapigheid en gezagsgetrouwheid. Dit is de befaamde *continuïteitstheze*. In navolging van politicologen als Daalder en Lijphart ziet zij de jaren vijftig als hoogtij en laatste bloei van ruim een halve eeuw verzuiling en pacificatie. Handjeklap van de elites en volgzzaamheid van de burgers. Jaren van tucht en ascese. En van vijanddenken ten opzichte van de Sovjet-Unie. Saamhorigheid, maar ook onderdrukking, benepenheid en onverdraagzaamheid.

Als tweede optie de jaren vijftig als een scharnier tussen het voorgaande tijdperk van verzuiling en pacificatie, en de door revolutie geobsedeerde jaren zestig. Dit noemt De Liagre Böhl de *kraamkamerthese*. In 1984 werd deze voor het eerst verwoord door Siep Stuurman in diens uitdagende *Kleio*-artikel 'Het zwarte gat van de jaren vijftig'. Zonder het voorwerk van de 'stille' jaren vijftig, zo luidt de redenering, was de luidruchtige omwenteling van de jaren zestig ondenkbaar. Al was aan de uiterlijke vorm van staat en samenleving weinig verandering zichtbaar, het middenkader binnen de zuilenorganisa-

ties verzette zich in stilte tegen traditionele opvattingen.

En ten derde de jaren vijftig als de kern van 'de lange jaren vijftig' ofwel 'de gouden jaren' tussen 1948 en 1973, waarin alles overal en tegelijkertijd veranderde. Deze visie, de *vernieuwingsthese*, gaat nog een stap verder dan de vorige. De revolutie was niet slechts onderhuids gaande, maar trad reeds volop voor het voetlicht. Dit wordt sterk benadrukt in de recente deelstudie van Kees Schuyt en Ed Taverne, *1950, welvaart in zwart-wit*, van de serie *Ijkkunten*. Jan Luiten van Zanden bracht de jaren vijftig en zestig onder één noemer in *Een klein land in de twintigste eeuw*. Maar reeds in 1985 kwam de Amsterdamse politicoloog Meindert Fennema tot eenzelfde conclusie. De bezettingstijd had naar zijn oordeel dermate als katalysator gewerkt, dat er na 1945 een geheel gewijzigd patroon van staat en maatschappij ontstond, getuige de industrialisatie, het wegvallen van Nederlands-Indië en de roomse-rode coalitie.

Verhaallagen

De Liagre Böhl stelde voor om samenhang te brengen in de verschillende visies door een drietal verhaallagen te construeren, drie geschiedenissen die over elkaar heenschuiven.

*'Het is net als bij
de bezettingstijd –
niet alleen verzet!'*

Ten eerste is er het verhaal over de ontwikkeling van cultuur en mentaliteit. Dit is uiteengezet in bundels zoals *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen: Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973* en *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Deze vertelling strookt het meeste met de kraamkamerthese.

Ten tweede het succesverhaal over het Hollandse wirtschaftswunder en de economische politiek. Dit biedt de leidraad voor Van Zandens glorieuze relaas van de 'gouden jaren' en strookt met de vernieuwingsthese van Fenne-
ma en het 'Ijkkuntenboek' van Schuyt en Taverne.

Ten derde het politieke verhaal, over stagnatie en verzuiling. Dat past goed in de continuïteitsthese. Deze 'story' raakte weliswaar halverwege de jaren zestig ontregeld, maar bleef tot omstreeks 1970 domineren als motor voor ons staatsbestel.

Die drie vertelsels kunnen goed samengaan; ze hoeven elkaar helemaal niet uit te sluiten, dat is een misverstand, aldus De Liagre Bohll.

De commissie heeft nu gekozen voor these nummer twee, die van de kraamkamer. Waarom eigenlijk? Die beide andere klinken toch ook plausibel!

'Die vraag kreeg ik in Leiden en in Rotterdam ook. De gezapigheidsthese is de oudste. Door politicologen naar voren gebracht. Dan komt de kraamkamerthese, en ten slotte de vernieuwingsthese.

Waarom ik niet de nieuwste mode heb gevolgd? Omdat ik vind dat die net zo goed een overdrijving is als de eerste these. Ik heb dat opgelost door aan mijn publiek te tonen dat het eigenlijk verhaallagen zijn. Het eerste verhaal is een overdrijving en wil alles organiseren in de richting van politieke verhoudingen, Koude Oorlog, pacificatie. Dat is te politiek. En het verhaal van Schuyt (en Fenne-
ma) gaat uit van economische factoren: dekolonisatie, industrialisatie. Schuyt kijkt naar Jan Luyten van Zanden, en die kijkt weer internationaal, naar de Marshallhulp en het Europese Wirtschaftswunder, en naar golven van de afgelopen twee eeuwen, en dan zijn het 'gouden jaren'.

Ik zeg daarop: hoor eens, je moet de Nederlandse geschiedenis niet te eenzijdig bekijken. De kraamkamerthese is het meest genuanceerd, omdat die rekening houdt met het een én met het ander. Blom heeft dat heel goed beschreven in zijn bespreking van de boeken van Kennedy en Righart. Hij maakte een mooie periodisering: de omslag van 1955. Hij klaagde heel geestig: '... nu ben ik én de jaren vijftig én de jaren zestig kwijt!'

Toen kwam ik met die verhaallagen. Maar met zo'n narratieve theorie kun je in de klas niet aankomen. Zelfs in zes atheneum is het heel moeilijk te verkopen dat geschiedenis bestaat uit verschillende verhaallagen. Maar zo'n verhaal over de omslag, waarbij je zegt: kijk, het waren de nadagen van de verzuiling, de bisschoppen wilden nog eventjes flink de kiezers dreigen met onthouding van de sacramenten, en die jongeren keken daar al heel anders tegenaan: dat kun je wel kwijt.'

Een vastgeroest beeld zegt dat de jaren vijftig een periode vormden van stabiliteit, en dat in de jaren zestig de revolutie losbrak. Later ging het weer kalmer aan. Dat klopt dus niet.

'Nee, ik heb proberen te zeggen dat je de jaren vijftig moet zien als een scharnierpunt. Het was een scharnier tussen het tijdperk van verzuiling en pacificatie en de jaren van de revolutie.

Dat zit duidelijk in de opbouw van het onderwerp. De eerste paragraaf gaat over de gezagsverhoudingen. De tweede over de achterbannen in de verzuilde maatschappij. In de derde paragraaf zit de omslag. Die is versneld in de jaren zestig, maar je kunt lezen dat de vernieuwingen al aanvingen in de jaren vijftig.

In 3.3, dat de vraag beantwoordt 'Welke culturele ontwikkelingen droegen bij aan deze veranderingen?', zie je dat de maatschappij al vernieuwingen vertoont; in 3.4, 'Welke veranderingen werden zichtbaar in de politieke cultuur?', dat de politiek zich vernieuwt.

De these had er misschien wat pregnanter in gekund: dat het vooral de jonge intellectuelen zijn, het middenkader in de zuilen. Het beste zie je dat aan een blad als *Te Elfter Ure*. Dat was een blad van moderne katholieken, dertigers, die wél een vrijere seks wilden, en die erg ongelukkig waren met het bisschoppelijk mandement van 1954.

Stuurman deed onderzoek naar Den Bosch. Het resultaat was de studie *De zondige Riviëra van het katholicisme*, over de zedelijkheid; volgens Foucault. Ikzelf was bezig met Trees en de Canadezen en publiceerde in *De Gids* een erg Foucaultiaans verhaal, met disciplineren, tucht en ascese, en een nogal overdreven nadruk op samenzweringen van de elites. Stuurman schreef ook erg in termen van moraal, maar omgekeerd, hoe de jongeren zich juist losmaakten uit moraliseren.

Disciplineren

Was die disciplineren zo dwingend, want in de jaren vijftig zie je toch ook Cobra, rock'n roll, Vijftigers en zo?

'Ja. Je moet twee dingen onderscheiden. In de eerste plaats de vraag of dat disciplineren door elites wel actief gedrag was. Als dat in de tekst staat, moet je dat niet zo letterlijk nemen. Het zijn geen samenzweringen geweest van opinion leaders en verantwoordelijke politici en krantenlui die bij elkaar zaten en zeiden: 'Het volk moet weer fatsoenlijk worden'. Aan de andere kant de vraag of zeden al losser werden, en of het volk al bewuster werd. Dat laatste zit er naar mijn idee wel in. In elk geval: jongeren uit betere kringen en jonge intellectuelen in maatschappelijke en bestuurlijke beroepen vanaf 1953-54 gingen ertegenin. Wat niet in de examenstof staat is, dat die dolle dwaze zomer van 1945 ook al een explosie was, maar die is snel in het gareel gestopt. Je kunt erover twisten of dat nou aan de tijdgeest lag. Toen is ook heel vernieuwend gedacht. Dat is weggeëbd. Maar lui die geboren waren rond 1935, waren in de jaren vijftig al behoorlijk wild hoor, en opstandig tegen hun ouders.'

Ik mis in de stofomschrijving de betekenis van de 'roomse revolutie' terwijl die bijvoorbeeld in de studie van Van den Berg en Molleman ('Crisis in de Nederlandse politiek') pregnant naar voren komt. Toen de KVP - na Vaticanum II - ging schuiven, ging de rest mee en verloren de confessionelen de helft van hun kiezers.

'De stofomschrijving moest beknopt. Wat jij nu zegt dat hoort erin. Het past in de lijn van het verhaal. Het is niet expres weggelaten. Maar er zijn keuzes gemaakt. We hebben drie thema's erg eclectisch eruit gelicht. Wat er nog wel in zit is mgr. Bekkers die openheid en eigen verantwoordelijkheid bepleitte. Vaticanum II had erbij gekund. Het voordeel van een toespitsing is dat je onderwerpen kunt uitspitten. Het gemakkelijkste was geweest om ook het thema 'de kerk' te kiezen. Overigens had de vakbond er ook bij kunnen zitten.'

Waarom nou net voor die drie thema's gekozen: jongeren, vrouwen, media? Omdat het goed klinkt bij de jeugd van nu?

'Wij hebben thema's gekozen om vernieuwing te laten zien en dit zijn belangrijke plekken van vernieuwing. Ik heb in *Land van kleine gebaren* in een paragraaf de balans van de jaren zestig opgemaakt en dat is ook de strekking van die laatste twee stukken van de stofomschrijving. De vernieuwing zat niet in de politiek. De politiek keert op een of andere manier terug naar een stelsel van compromissen. Dat kun je zelfs het oude systeem van handjeklap noemen. Er zijn een paar vernieuwingen op politiek gebied die er wat duidelijker in hadden kunnen staan. Dat betreurt ik achteraf.

Maar dat zijn kleine dingen. Het belangrijkste effect van de jaren zestig is, dat bij het vallen van een kabinet tussentijdse verkiezingen worden uitgeschreven. Maar dat is nu ook weer niet zo heel ingrijpend. Het tweede is, dat de grootste partij de minister-president kiest. Dat is een zware verdunning van het idee van een gekozen minister-president. Het derde is het lokale correctieve referendum. Dat zijn de enige drie politieke veranderingen. De rest van de vernieuwingen speelt zich af op het sociaal-culturele vlak. Op het gebied van de gezinsmoraal, de seksuele revolutie, de positie van vrouwen, het gedrag van jongeren. De vernieuwingen werden meestal gedragen door actiegroepen, maar het is ook de tijdgeest geweest. Het was een product van de welvaart.'

De invloed uit Amerika op het protestgedrag bij ons: bij een begrip als burgerlijke ongehoorzaamheid denk je meteen aan Martin Luther King. Waarom mogen onze leerlingen dat verband niet begrijpen?

'Ik wil nu toch protesteren. Je kunt heel veel van die dingen noemen. Natuurlijk is de Amerikanisering belangrijk. Overal in Europa werden de mensen - met het Wirtschaftswunder - losser en idealistischer, minder gericht op louter materiële behoeftebevrediging. Maar onze opdracht was toch: politieke cultuur in Nederland. Ik heb 'cultuur' geïnterpreteerd als: gedragingen, waarden en normen. In het historisch kader is gewezen op hetgeen eraan voorafging: consensus, verzuiling, confessionele partijen, parlementaire democratie. Het is vooral een flash back geweest.

Inderdaad, ik geef toe: de internationale economische context is ontzaglijk

belangrijk geweest. Het teruglopen van de Engelse hegemonie uit de jaren dertig, het doorbreken van de Amerikaanse hegemonie met Taylorisme, Bretton Woods, Marshall-plan (zou er zeker in moeten staan). Godzijdank staat het begrip 'Amerikaans model' wel in de stofomschrijving.'

Jeugdcultuur

Het thema jeugd is één van de speerpunten van de stofomschrijving. Essentieel was de popcultuur, haardracht, Beatles, Dylan, Waarom heeft de commissie niet aangestipt dat de jeugd van Kopenhagen of Rome door dezelfde fakkels werd aangestoken? Neem de komst van de Beatles naar Nederland in 1964. Daardoor is het gedrag van honderdduizenden jongeren beïnvloed. Waarom noem je zo'n fenomeen niet?

'Mijn eigen generatie keek heel erg naar jazzmuziek, conform de kraamkamerthese. De komst van Lionel Hampton in de jaren vijftig was voor ons een scharnierpunt.

Wat jij noemt kun je toch wel als bekend veronderstellen. Lees het boek van Hans Righart; dat gaat alleen maar over dit soort uitingen. De hele jaren zestig worden erin opgehangen aan het blad *Hitweek*. Maar Blom noemt dat terecht een verdwijntruc. Waren er dan geen studentencorpora? Maar je hebt wel gelijk. Bij elke stofomschrijving zullen mensen zeggen: waarom zit dit er niet in en dat er niet in?'

Nu tref je ook nog, dat het over een periode gaat die heel veel leraren zich nog scherp zullen herinneren.

'Ik vind dat geen principiële punt, omdat die ontwikkelingen er in geen enkel opzicht in ontkend worden. Onze

tekst stipt slechts dingen aan. Niemand van ons zou de invloed van de Amerikaanse cultuur willen ontkennen. Als dat nu als een gemis wordt gevoeld, dan had dat er zeker met een paar zinnen in gekund.

Iets anders is: hoe je het moet waarderen. In dat opzicht hebben we het in deze stofomschrijving over drie tijdperken. Daarbij gaat het telkens om de vraag: hoe moet je tegen dat tijdperk aankijken? De jaren vijftig bespraken we al. De jaren zestig, daarvan zeg ik: je moet de vernieuwing niet overdrijven. De bevolking was nog heel traditioneel gericht.

James Kennedy is in zijn boek wat genuanceerder dan Righart. Bij Kennedy spelen de gezagsdragers een belangrijke rol. Maar ik vind dat Kennedy overdrijft. Het was niet zo, dat alle gezagsdragers, alle kranten, ineens de nieuwe tijdgeest gingen aanhangen. In protestants-christelijke en liberale kringen ging men gewoon door. Zo ook bij het generatieconflict van de jaren zestig: veel ouders handhaafden hun standpunt en haalden achteraf hun gelijk.'

Stadsoorlog

De jaren erna? Ik mis een kenschetsing van de periode na 1970.

'Die periode zit er inderdaad relatief wat zwakker in. Daar is misschien te zwaar het accent op terugkeer van de oude verhoudingen komen te liggen. Wat wij erin wilden brengen was een compromis, kijk maar naar de titel: hernieuwd evenwicht. Maar nu lijkt het net alsof de vernieuwingen vooral op sociaal-cultureel terrein lagen.

Wat er niet zo zwaar in zit, is de explosie van actiegroepen begin jaren tachtig. Maar de kraakbeweging staat er wel in en de kruisraketten worden

genoemd als het laatste sterk gepolariseerde strijdpunt in de Nederlandse politiek.

Het idee achter dat deel van de stofomschrijving (par. 8.3, 'Hoe ontwikkelde zich de politieke cultuur in de jaren tachtig?') was het begrip 'civil society': er bestaat in de samenleving een ontzuid sociaal middenveld waarbij burgers zich vaak vrijwillig aansluiten. Hiermee bedoelen we, dat het actiewezen doorging, maar in een gematigde vorm. Dat betekent dat burgers toch mondiger zijn dan in de jaren vijftig. Daarbij had ik kunnen zeggen: je had begin jaren tachtig ook nog een zeer radicale actiebeweging. In Amsterdam zat het hoogtepunt van de stadsoorlog onder burgemeester Polak, met de Vondelstraat. Maar daarvan zeg ik: het was een achterhoedegevecht.

Die krakers gingen zo tekeer, dat de Amsterdamse burgers er geen zin meer in hadden. Ze raakten geïsoleerd, ze kwamen terecht in de hoek waar de rake klappen vielen. Want de politie heeft toen doorgedrukt.

Hetzelfde kun je zeggen van de inhuldiging van Beatrix. Het is een soort eindexplosie van de jaren zeventig.

Het actiewezen zit te weinig in die laatste paragraaf, maar dat is bewust gedaan, omdat ik vind dat het geen belangrijke factor is wanneer je het hele politieke veld bekijkt.'

Ik mis ook de invloed van de kabinetten-Lubbers. Die is toch twaalf jaar premier geweest. Ik zou wel eens met gezag van de stofomschrijving tegen mijn leerlingen willen vertellen wat toen de problemen van Nederland waren en hoe Lubbers daarmee omging, met zijn no nonsense-aanpak, en wat voor weerstanden dat opriep.

'Dat is wel ingewikkeld, omdat aan de ene kant de consensus zit in de traditie van het neo-corporatisme, het polderen, en er aan de andere kant een harde neo-liberale koers door Lubbers wordt gevaren.

Het begrip privatisering staat in de stofomschrijving: de terugtrekkende overheid, naast de verantwoordelijke samenleving. Die twee bijten elkaar enigszins, maar dat is nu eenmaal het ingewikkelde van die verschillende verhaallijnen.

Waarom we niet pas stoppen in 1994, bij Paars? Omdat de opdracht van de commissie was: doe iets met de jaren zestig, zeg daar iets verstandigs over. We hebben de zaak wat meer ingeperkt en de grenzen wat vager gehouden, dus van rond 1950 tot rond 1990. Eigenlijk hebben we het laatste kabinet-Lubbers al buiten beschouwing gelaten; en de sociale vernieuwing van Jan Schaefer, het linksere beleid, het polderen. Het grappige is dat pas onder Paars het woord poldermodel ontstaat. Maar ik zie geen duidelijke cesuur, de lijnen lopen door.'

Media

De media-paragraaf: je zou denken dat er op het gebied van omroep en media na 1975 niets van belang meer geschiedt. Alle nadruk ligt op de jaren zestig. Moest de invloed van de commerciële omroepen niet genoemd worden, het zappen naar twintig verschillende zenders?

'Opdracht was de jaren zestig, plus begin jaren zeventig. Dat is in de voorbeelden het meest uitgewerkt. Alles wat daarvoor en daarna zit, hebben we niet teveel laten uitwaaien. Ook het deel over de jeugd en de vrou-

wen concentreert zich op de jaren zestig.

Logisch was geweest – we hebben daarover nog ruzie gehad – dat lijnen zouden worden doorgetrokken tot in de jaren tachtig. Maar ik heb toen gezegd: de voorbeelden moeten gaan over de jaren zestig. We hebben de voorbeelden in de tijd geconcentreerd. Datzelfde geldt voor de multiculturele samenleving. Rond de jaren zestig vormde die nog geen item. In de politiek lagen ze er toen nog niet wakker van. Dat komt pas later. Het rapport-allochtonenbeleid is van eind jaren tachtig.'

Slotboodschap

'Kern van het verhaal is: je moet niet te simplistisch naar zo'n tijdperk kijken. De jaren zestig staan niet voor een en al vernieuwing. Het lijkt me heel belangrijk dat docenten voor de klas – als ze de jaren zestig bewust hebben meegemaakt – die periode niet al te overdreven presenteren. Het is net als bij de bezettingstijd: er was niet alleen maar verzet. Zoals mijn generatiegenoot Blom gesteld heeft.

Dat is de visie van mijn generatie. Probeer een genuanceerder beeld te scheppen, een wat minder zwaar beeld.

Eigenlijk was Righart nog te veel een soort Lou de Jong. Die maakte van de jaren zestig één groot verzetsverhaal. In mijn perceptie heeft Blom gelijk. Maar wij beiden zijn ook wat ouder ...'

Illustraties: Damvermaak (foto Ger Dijkstra), cartoons van Nicole Hollander uitgegeven door Feministische Uitgeverij Sara, de mannen van 'Zo is 't...' Dimitri Frenkel Frank, Rinus Ferdinandusse, Jan Blokker en regisseur Leen Timp in 1966.

Literatuur

Herman de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990, in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen 1999). Dit boek is besproken in *Kleio* jrg. 41 (2000), no.1, 37-38.

Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

James C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam/Meppel 1995).

De boeken van Righart en Kennedy zijn besproken in *Kleio* jrg. 37 (1996), no.1, 12-14.

De bespreking van J.C.H. Blom van beide werken - samen met dat van Paul Luykx en Pim Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997) staat in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* jrg. 112 (1997), 517-528 onder de titel 'De Jaren Vijftig' en 'De Jaren Zestig'.

Kees Schuyt en Ed Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000). Dit boek is besproken in deze jaargang (2002) van *Kleio*, no 2, 36-37.

Siep Stuurman, 'Het zwarte gat van de jaren vijftig', in *Kleio* jrg. 25 (1984) no.8, 6-13.

Jan Luiten van Zanden, *Een klein land in de twintigste eeuw* (Utrecht 1997).

Meindert Fennema, 'Beheersing en modernisering', in P. Fortuyn (red.) *Voor en tegen de markt* (1985).

H.Vossen e.a., *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen: Nederland naar een modern-industriële samenleving 1948-1973* (IJsselstein 1992) VGN-bundel n.a.v. CSE 1993-1994.